

PÓCS BLANKA

TÖRTÉNELMI IFJÚSÁGI REGÉNY A SZOCIALIZMUS
IDEJÉN – VITÁNYI JÁNOS *FŐHADNAGY FAZEKAS* ÉS
HÍVEN A HALÁLIG CÍMŰ REGÉNYEI

HISTORICAL YOUTH NOVEL DURING THE SOCIALIST
ERA – JÁNOS VITÁNYI: *FIRST LIEUTENANT FAZEKAS*
AND *FAITHFUL UNTIL DEATH*

Absztrakt

Tanulmányomban a történelmi ifjúsági regényeket vizsgálom meg egy mára már elfeledett író, Vitányi János két regényének tükrében. Kutatásom során azt vettem szemügyre, hogy az ifjúsági regények – specifikusan a történelmi témájúak – milyen szerepet töltek be a szocialista irodalompolitika rendszerében. Az ifjúsági irodalmat minden korban és rendszerben nevelő szándékkal ruházták fel. A történelmi ifjúsági regények vizsgálata érdekes perspektívát nyújt, főként, ha azok egy elnyomó politikai rendszer termékei.

Kulcsszavak: *ifjúsági regény, történelem, Vitányi János, irodalompolitika, nevelés*

Abstract

In my study, I examine historical youth novels in light of two novels by János Vitányi, a writer who has been long forgotten today. In my research, I looked at the role that youth novels—specifically those with historical themes—played in the socialist literary policy system. Youth literature has always been intended to educate, regardless of the era or system. The study of historical youth novels offers an interesting perspective, especially when they are the product of an oppressive political system.

Keywords: *youth novel, history, János Vitányi, literary policy, education*

A huszadik század magyar irodalmát – egyéb politikai, poétikai és társadalmi hatások mellett – jelentősen befolyásolta a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel. Az irodalmi életben – csakúgy, mint a politikában – tisztogatás vette kezdetét, illetve szovjet mintájú államosítás történt az irodalmi lapoknál és könyvkiadóknál is. A kormánypárt az alkotás folyamatába is beavatkozott, cenzúrázta az elkészült műveket, és elvárta a párhússágot a kulturális élet szereplőitől. A szocialista rendszer működésének fenntartásához szükséges volt az ifjúság megfelelő ideológiai szellemben történő nevelése, amelyre – többek között – az irodalmi alkotásokon keresztül került sor. Az ötvenes években még egy, a mai napig legismertebb ifjúsági könyvkiadó megalapítására is sor került. Rengeteg szépirodalmi író kezdett el gyermek- és ifjúsági irodalmat írni (igaz, sokan kényszerből), illetve számtalan más alkotó is volt, akiknek neve ma már nem cseng ismerősen. Kutatásom során én is egy mára már elfeledett író történelmi ifjúsági regényeit vizsgálom. Vitányi János történelmi ifjúsági regényeket írt az ötvenes években, illetve a hatvanas évek elején. Tanulmányom azt járja körül, hogy alkotásaiban miként jelentkezik a korabeli kultúrpolitika hatása, illetve milyen interpretációkat szolgáltat az általa feldolgozott történelmi eseményekhez. Ezen indokok miatt Vitányi János *Főhadnagy Fazekas*, illetve *Híven a halálig* című történelmi ifjúsági regényeit fogom megvizsgálni a korszak szocialista irodalompolitikájának tükrében, illetve abban a tekintetben, hogy a történelmi ifjúsági irodalmi alkotásokban milyen szinten jelenik meg a didaktikusság és a szocializmusra jellemző sematizmus. Az ifjúsági irodalom (bizonyos szinten) minden korban oktató és nevelő szándékkal bír. Ahogy Kusper Judit fogalmaz a szocialista lányregényekről szóló tanulmányában:

bármely rendszer (legyen az elnyomó vagy támogató társadalmi forma) egyetért abban: az irodalmi művek (s egyáltalán a történetek) hatást gyakorolnak a befogadó jellemére, életfelfogására, világképére. A didaxis ily módon hamar belophatja magát abba az esztétikai szférába, melyben eredendően nincs helye; megpróbálja az irodalmat segítségül hívni pedagógiai üzenetek közvetítésére, rosszabb esetben szolgájává tenni saját céljai elérése érdekében.¹

Ez a célzat igaz a történelmi regényekre is, amelyekhez nemzetnevelő szándék is társul. Ebből kifolyólag rendkívül izgalmas megvizsgálni az egyes korszakok ifjúság számára készült irodalmát, mivel ezeken keresztül egy társadalomrajz is kibontakozik az adott rendszerről és annak mindennapjairól.

¹ KUSPER Judit, „Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: *Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél*”, Mesecentrum Tanulmányok, 2023. 04. 17. <https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/nokepek-es-noi-szereplehetosegek-az-ifjusagi-lanyregenyekben-a-szocializmus-alatt.html> (Utolsó letöltés: 2025. 12. 28.)

Vitányi János két, általam vizsgált regénye abból a szempontból is érdekes kutatási alapul szolgál, hogy az egyik még az 1956-os forradalom előtt került kiadásra, a másik megjelenése pedig már beleesett az 1957 és 1962 között végrehajtott irodalompolitikai reform időszakába. Emiatt kutatásom során a két fő perspektívám az volt, hogy mennyire van jelen a szocialista ideológia a két regényben, illetve, hogy mennyire érződik az 1960-ban megjelent *Híven a halálig* című regényen a megújított irodalompolitika hatása.

A kommunista irodalomszemléletben sokkal inkább az ideológia megléte volt mérvadó, mint maga az alkotás színvonala, illetve a *művészileg jó* nem minden esetben esett egybe a *művészetpolitikailag jó* irodalmi művekkel.² Az ötvenes években az irodalmat a túlzó szocialista ideológia mellett a sematizmus jellemezte. Az irodalom tematizálásának köszönhetően jelentek meg a kommunista vezetőket, illetve a termelőmunkát éltető és dicsőítő művek, amelyek sokszor bizonyos alkalmakra lettek „megrendelve”. A műveket a szocialista realizmus és a nemzeti klasszicizmus jellemezte, illetve a kommunista ideológia és a nacionalizmus szimbólumainak összekapcsolódása, mivel az országok saját hagyományai által kellett legitimálni a kommunista ideológia „gyökereit” Magyarországon és a kommunista tömb többi országában is. Előszóval kerültek előtérbe a forradalmakkal és függetlenségi törekvésekkel összekapcsolható történelmi alakok, mint Petőfi Sándor, Dózsa György, Kossuth Lajos vagy éppen Rákóczi Ferenc. A nagy történelmi alakok mellett az egyszerű, alacsony sorból származó hősök is megjelentek, akik a munkásságot képviselték. Révai József a következőképpen nyilatkozott erről 1950-ben: *„Az új magyar szocialista realista irodalom pozitív hőse az ötéves tervet megvalósító dolgozó ember legyen, közéleti munkájának, érzelmi világának teljes gazdagságában. Csak ilyen irodalom teljesíti nagy feladatát: népünk, ifjúságunk nevelését munkára, önzetlenségre, hősiességre, hazaszeretetre”*³ Az ötvenes évek eszményi alakja tehát a sztahanovista, dolgozó ember volt, aki teljesíti az ötéves tervet. Az ifjúságot pedig ezen értékek szerint kellett nevelni, tehát a művek didaktikai funkciója is jelentős volt.

A szocializmus és az ifjúsági irodalom kapcsolata

A szocialista kultúrpolitika az ifjúsági irodalomra nézve pozitív hatású volt. Nagyon sok író, aki nézetei miatt háttérbe szorult, az ifjúsági irodalomban tudott alkotni, ezzel biztosítva magának a megélhetést. 1950-ben szovjet mintára megalapították az Ifjúsági Könyvkiadót – 1957-től Móra Könyvkiadó –, amely a klasszikus művek mellett sok kortárs művet adott ki.

² Uo.

³ RÉVAI JÓZSEF, *Irodalmi tanulmányok*, Bp., Szikra, 1950, 318.

Olyan alkotásokat jelentettek meg, mint Gergely Mártától a *Gyárváros, előre!* vagy Teknős Pétertől *Az ezerszínű kincs*, amelyeknek a célja a szocializmus szellemében való nevelés volt.⁴ Az ötvenes évek hazai ideológiájának a törekvése az volt, hogy internacionalista szemléletű, harcos munkásokat hozzanak létre a fiatal korosztályból. A gyermekek tehát formálandó anyagok voltak, akiket a szocialista társadalomba való beilleszkedésre kellett nevelni. A kultúrpolitika pedig az irodalomban látta meg erre a tökéletes eszközt.⁵

Az ifjúsági regények célja a szórakoztatás mellett alapvetően az erkölcsi, morális nevelés volt, így a szocialista világszemléletet könnyen bele tudták vonni ezekbe az alkotásokba. Az Ifjúsági Könyvkiadó kezdetben keményvonalas szocialista eszméket terjesztő ifjúsági regényeket adott ki, ezeknek azonban nem volt túlzott sikerük, így lazítani kellett a túlzó ideológiai kereteken. 1954 után az Ifjúsági Könyvkiadó olyan sorozatokat indított, mint a Népek meséi (1954–1969), az Ifjúsági kiskönyvtár (1956–1963) vagy a Pöttyös (1959–) és Csíkos sorozatok (1962–1999), amelyek közül a Pöttyös és Csíkos könyvek a mai napig ismerősen csengenek az olvasóközönség számára. A Pöttyös és Csíkos sorozatban jelentek meg többek között Szabó Magda művei is, amelyek mondanivalójukkal ki tudtak törni az ideológiai keretek közül, és a mai napig releváns értékeket képviselnek.⁶

Ahogy azt már a fentiekben tárgyaltuk, a történelmi regények annak ellenére, hogy szerzői intenciójuk alapján többnyire felnőtteknek íródtak, egészen korán összekapcsolódtak az ifjúsági irodalommal. Rengeteg történelmi ifjúsági regény került kiadásra a szocializmus alatt. Először ezeket is a keményvonalas ideológiai szemlélet jellemezte, előszeretettel mutatták be a különböző forradalmakat és szabadságharcokat, illetve azok híres alakjait. Az 1945 után létrejövő kommunista párt az 1848/49-es szabadságharc örökösének tartotta magát, így nem véletlen, hogy a szabadságharc gyakran visszatérő témává vált, és igyekeztek az osztályharcos szemléletmódot is rákényszeríteni.⁷ Erre a metódusra jó példa az 1951-ben Barabás Tibortól megjelent *A szabadság magvetője* című regény, amelynek főszereplője Táncsics Mihály volt, akit az elnyomott nép felemeléséért küzdő jobbagyhősként interpretáltak. 1952-ben Lengyel Balázs tollából jelent meg *A szebeni fiúk*, a regényben feltűnik Bem apó és Petőfi Sándor karaktere is. Lengyel Balázs egy másik ifjúsági regényében, az *Ezüstgarasban* – amelyről 1955-ben az Irodalmi Ujságba éppen Vitányi János írt kritikát – a török hódoltság időszaka jelenik meg, fiatal hőse kalandjai során szerelmes lesz, majd országos méretű tetteket lesz hivatott végrehajtani. A regény

⁴ LEGÁT Tibor, „Jó könyvet az ifjúságnak!” *Magyar Narancs*, 2020. 05. 23. <https://magyarnarancs.hu/konyv/ jo-konyvet-az-ifjusagnak-129075> (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)

⁵ GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom: Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, *Magyar Művészet*, 4. évf. 4. szám (2016): 35–43.

⁶ KUSPER Judit, *Nőképek...*

⁷ HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”, *Könyv és Nevelés*, 18. évf. 2. szám (2016): 71–90.

felépítése hasonló a szabadságharcos témájú regényekéhez, itt az elnyomókat azonban az oszmánok jelentik.

A szocialista irodalompolitika idején született regények fontos eleme volt tehát az ellenségkép, amely általában valamilyen elnyomó rendszert képviselt, az elnyomott hősök pedig ez ellen lázadtak fel. Amint az látszik is, ezekben a regényekben a főszerepben nem a történelmi hősök állnak, hanem egy vagy több kisember, aki a dicső hős nyomdokaiba lépve, különböző próbák útján szintén hőssé válik. Megjelenik a mesei narratíva is a történetészövésben. A történet kezdetén felbomlik az addig uralkodó rend, a regényhős pedig megpróbálja helyreállítani azt a cselekmény során. Ezeknek a kalandoknak jellemformáló funkciójuk is van, amelyek erősítik a főszereplőt, így tud erkölcsi és morális példaképpé válni a történet végére.⁸ A történelmi regényeknek az az eleme, hogy a főszereplő egy egyszerű kisember, a szocialista szempontoknak kiválóan megfelelt, így a kommunista eszméket kiszolgáló regények hősei paraszti vagy munkás közegekből származnak, és ebből a közegekből emelkednek erkölcsi magaslatokba.

Főhadnagy Fazekas

A *Főhadnagy Fazekas* 1954-ben jelent meg az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában, ez a regény még a keményvonalas kommunista irodalompolitika terméke. Vitányi János regényének főhőse Fazekas Mihály költő, a regény valós életrajzi elemekből építkezik, néhol fiktív elemekkel bővítve azokat. A regény a korszak szocialista ideológiájának megfelelő értékeket képviselve ábrázolja Fazekas Mihály alakját. Tartalomleírásának egy részlete így rezonál ezekre:

A regényben a korabeli Magyarország szinte valamennyi lényeges eseménye és alakja felbukkan. A kor politikai és művészi áramlatait Fazekas Mihály sorsával való összefüggésükben alapozzák meg. Fazekas egyes kalandjait, költővé érését, a Ludas Matyi születésének körülményeit azonban az írói képzelet teremtette meg. A fordulatos, színes epizódokban gazdag regény lapjain a felvilágosodás, a francia forradalom kora, a tizenkilencedik század eleje rajzolódik ki. Fazekas Mihályt, a valóban nemzeti költészet egyik úttörőjét ez a regény mutatja be először a szocialista író eszközeivel, s azzal a szeretettel, melyet ez a sokáig igazságtalanul lekicsinyelt nagy költő megérdemel.⁹

⁸ KUSPER Judit, „Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban”, in *Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban* (Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei, Új sorozat 22. kötet.), szerk. KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2019, 7–18.

⁹ VITÁNYI János, *Főhadnagy Fazekas*, Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1954, 312.

A regény tehát nyíltan a „szocialista író eszközeivel” dolgozik, így Fazekas Mihály életének azon eseményeit emeli ki, amelyek megfelelnek az elvárt ideológiának. A cselekmény három nagy egységből áll, az elsőben a *diák* Fazekassal ismerkedhet meg az olvasó, a másodikban a *huszárévek* kerülnek előtérbe, a harmadikban pedig a *költő* Fazekas jelenik meg. Nagy hangsúlyt kap a főhős felnövéstörténete, hogy hogyan emelkedik ki egy egyszerű debreceni családból, és jut el a főhadnagyi rangig. Fazekas Mihály apja kovács volt, műhelyében mindig nagy élet volt. „*Koppant a kalapács, csengett az üllő, szikrázott a vas*”¹⁰ – él egy szemléletes sorral Vitányi, ahol a szocialista munkás attribútumait is felismerhetjük. Fazekas a Debreceni Református Kollégiumban tanult, ahol barátaival gyakran került összetűzésbe a vallásos tanárokkal, illetve papokkal. A regényben a vallás is megjelenik, Fazekas édesapjának polcán is ott van egy Vizsolyi biblia, amelyből „a jobbágyok tanultak olvasni”. Azonban a vallás az új korszellemmel, a felvilágosodással kerül szembe, amelyet a fiatalok, tehát Fazekas is követni kívánnak, sőt titkos gyűléseket is tartanak a szabadkőművesség jegyében.

A második részben, amelyben a katonaévekről esik szó, megjelenik az osztrák császári udvar fényűzése, Vitányi ki is mondatja a regényhőssel az udvar kizsákmányoló voltát, mely ugyancsak a szocialista ideológia erősítését szolgálja. A főhős felnövéstörténete is végigkövethető a regény során, jellemfejlődésére nagy hatással vannak a felvilágosult eszmék, illetve ahogyan azt a narrátor megjegyzi, a francia nyelvű könyvek, amelyeket a szolgálat alatt olvas, ezek a könyvek ugyanis hiányoztak a debreceni kollégium tanrendjéből. A cselekmény folytonosságát megtöri a második rész harmadik fejezete, amelyben Martinovics Ignác jelenik meg, és panaszát fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy szabadkőművessége miatt nem kap tanári állást a pesti és bécsi egyetemeken. „*Egész Európa ismeri nevemet, mégis senki vagyok. Porszem! Tábori lelkész! Hiába pályáztam a bécsi, pesti egyetemre... Kérem testvéremet, hogy a szabadkőműves testvériség nevében segítsen, tépje szét az ellenem támadt összeesküvést.*”¹¹

Fazekas Mihály az osztrák hadsereg tagja, a narrátor mégis a következőképpen írja le a jakobinusok ellen indított harcot: „*Európa zsarnokai akkorra már valahányan szövetkeztek a franciák ellen...*” (177) A franciaországi csatározások során megjelenik a kiábrándultság Fazekasban, a regény narratívája kegyetlennek ábrázolja az osztrák sereget, akik a honvédő parasztokat és városi lakosokat mészárolják.

A regény harmadik egysége a költővé válást követi végig: eszerint Fazekas a *Lúdas Matyi* megírásával az akkori valóságot akarta megmutatni, hogy a nemesség hogyan basáskodik az egyszerű jobbágyok felett. Vitányi fiktív elemek beemelésével írja meg a mű születését. Fazekas egy bizonyos Csuba Ferkétől hallja az ihletet adó történetet, illetve elmeséli a fiatal

¹⁰ Uo. 14.

¹¹ Uo. 126.

juhásznak a francia forradalom eseményeit: „Franciaországban is volt király, nemesség meg nyomorult nép. A szegénység aztán megunta az éhezést, az adókat, meg a pökhendiséget. Lefejezték a királyt, elzavarták az urakat.”¹² Vitányi az éhező nép fellázadásáról ír az elnyomó zsarnokokkal szemben, és párhuzamot von *Lúdas Matyi* történetével. Az ifjú csínytevő, Lúdas Matyi karaktere már korábban is előkerült az ötvenes évek kulturális életében. 1950-ben mutatták be az első magyar színesfilmként a Fazekas Mihály verses epikáját feldolgozó alkotást. A film, Vitányi János regényének narratívájához hasonlóan mutatja be a történetet, tehát Lúdas Matyi nem egy bajkeverő ifjúként jelenik meg, hanem az elnyomott nép forradalmi lelkületű képviselőjeként.¹³ Vitányi János innen is meríthette az ötletet a regény megírásához, mivel maga is a színház és a mozi világában dolgozott.

A regény ellenségképét tehát az elnyomók adják, az első részben a szorító, túlságosan vallásos közeg, amely nem hagyja kibontakozni a felvilágosult eszméket, a második részben az osztrák császári elnyomás és kegyetlenség. A regény narratívája emellett mindig az ártatlan áldozatokat emeli ki, a parasztokat, akik csak földjeiket védik, és szeretnének kitörni az elnyomás alól. A harmadik részben már a magyar viszonyokra van lebontva ez az ellenségkép, amit – a *Lúdas Matyi* történetében is – a kizsákmányoló nemesek képviselnek.

A regény narratíváján nagyon érződik, hogy az író arra törekedett, hogy a bemutatott eseményeket a szocializmus köntösébe burkolja. A választott téma – Fazekas Mihály élete – megfelelőnek bizonyult ehhez, mivel így a kor- és társadalomképen keresztül a francia forradalom és a felvilágosodás eszméi is megfelelő kontextusban jelenhettek meg a műben. Sokszor észrevétlenül tanít a regény, és formálja az olvasó érzelmeit, ebbe egy jól ismert karaktert, Lúdas Matyit is belevonva és új interpretációt teremtve történetének.

Julow Viktor irodalomtörténész az *Alföld* – ekkor még *Építőink – Alföld* – című irodalmi folyóirat 1954-es számába egy hosszú kritikát írt a regényről. A kritikában összefoglalja Vitányi János művének erősségeit és gyengeségeit. Kiemeli, hogy az író alapos kutatást végzett, hogy Fazekas Mihályt a lehető legrealisztikusabban ábrázolja, illetve át tudta hidalni a történetészövésben a hiányos életrajzi adatokat, sokszor a költő versei alapján következtetett vissza a mögöttük rejlő esetleges élményanyagra. Julow Viktor kritikaként fogalmazza meg, hogy Vitányi úgy ábrázolta Fazekas Mihályt, mint a francia forradalom elkötelezett hívét, és ez hamis képet fest az egykori költőről. A valóságban Fazekas Mihály korántsem úgy értékelte Robespierre-t és a jakobinusokat, mint a regényben, sőt egy versében kannibáloknak nevezi őket. Továbbá a költő nem állt olyan éles ellentétben a Habsburg uralmi rendszerrel, mint azt a regény láttatni igyekszik, Fazekas Mihály fiatalabb korában II. József elkötelezett híve volt. Vitányi túlságosan anakronisztikus képet festett

¹² *Uo.* 226.

¹³ Soós Tamás, *Ludas Matyi*, NFI. <https://nfi.hu/alapfilmek-1/alapfilmek-filmek/jatekfilm/ludas-matyi-3.html> (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)

Fazekasról, mintha ő maga is Petőfi Sándor társa és a Tízek Társaságának tagja lehetett volna.¹⁴

Híven a halálig

A *Híven a halálig* szintén az – 1957-től Móra Könyvkiadónak nevezett – Ifjúsági Kiadónál jelent meg. A regény témája az 1848/49-es szabadságharc. Vitányi János a művet volt középiskolájának ajánlta: „Eger fiatalságának, a Közgazdasági Technikum diákjainak ajánlom” (2). A regény három fejezetből áll, az első majdnem teljes egészében Egerben játszódik. A második, illetve harmadik fejezet már a szabadságharc eseményeit dolgozza fel, egészen az aradi kivégzések elbeszéléséig. Vitányi a *Főhadnagy Fazekashoz* hasonlóan építi fel a regény szerkezetét, mivel a regény főhősének, Tárkányi Sebőnek a felnőtté válását követheti végig az olvasó. Másképpen egy fiatalember öntudatra ébredésének lehetünk tanúi:

Minthogy a regény Egerről beszél, nekem úgy tűnik fel, mint a megyei tanács főépületének utolérhetetlen szépségű, két, hatalmas vaskapuja, amelyeket Fazola Henrik, a művészi ihlet ritka óráiban bámulatos kezűgyességgel és szívének lelkének teljes odaadásaival sziklaszilárdságú acélrudakból virágokat bontó, alakokat formáló remekművekké kovácsolt. Vitányi regényének is vas az alapanyaga: a történelmi valóság. Ezt szépíti, kalapálja, kovácsolja, hajlítgatja, itt is, ott is *általszövi*, valósággal végigkíséri, szinte megaranyozza két egri fiatal lélek: *Tárkányi Sebő és Fiáth Márta édes szerelmének meghatóan szép, kedves és fordulatos története*.¹⁵

A Heves Megyei Népújságban olvasható sorok igen szemléletesek, tulajdonképpen az erőltetett párhuzam, amelyet a cikkíró vont Vitányi János regénye és a megyeháza faragott vaskapuja között, jól szemlélteti a szocializmus és a művészet „együttműködését” a korban, s plasztikusan alkalmazza annak szimbolikus eszköztárát. Az ideológiának tehát mindenben jelen kellett lennie, még akkor is, ha a kontextus önmagában nem követelte volna meg.

Az egri színhely miatt is érdekes, hogy mennyire fest korhű képet az 1848 előtti városról Vitányi, és melyek azok a helyszínek, amelyeket beemel a történetbe, illetve hogyan kapcsolja a várost a szabadságharc történetéhez. Vannak kifejezetten a romantika stílusába hajló események a regényben, mint például a város felé magasodó Eged-hegyen zajló párbaj, a karakterek ábrázolása és a pátosz.

¹⁴ JULOW Viktor, „Vitányi János: Főhadnagy Fazekas”, *Építünk – Alföld*, A Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának folyóirata, 5.évf. 4. szám (1954): 97–99.

¹⁵ GODÓ Ferencné, „Híven a halálig – Új regény Egerről – *Népújság*, 11. évf. 173. szám (1960)

A mű cselekményének felépítése hasonló a *Főhadnagy Fazekaséhoz*. Az első fejezet címe: *Szüret Egerben*. A fejezetek során az író bemutatja a korabeli Eger városát, illetve a város életének fontos szereplőit. A helyszínek leírása nagyjából reális, vannak azonban fiktív helyszínek, személyek is. A város története miatt elkerülhetetlen, hogy a szerző említést tegyen az akkori érsekről, Pyrker Jánosról. A *Főhadnagy Fazekas*hoz képest kicsit már kíméletesebben kerül bemutatásra a vallás, itt nem a vallás és az egyházi élet szereplői képzik az első fejezet ellenségképét, a papok, szerzetesek inkább mellékszereplők, az érsek személye viszont inkább negatív jellemzőket kap. Vitányi Pyrker János érseket vénemberként ábrázolja, aki „nem nagyon értette, mit akarnak a fiatal magyarok, ő maga szinte el is felejtette már az anyanyelvét, németül beszélt, vagy olaszul, az egész magyar irodalmat fölöslegesnek, különcködő csinálmánynak tartotta”.¹⁶

Az első fejezet végén feltűnik Petőfi Sándor is, akinek forradalmi verseit, gondolatait a kommunista irodalompolitika előszeretettel értelmezte át, és használta fel a kommunizmus előkészítéseként. Ezt a nézőpontot erősítve a „*kiskőrösi szegény mészáros fiaként*” kerül ábrázolásra. A második fejezetben kerül sor Tárkányi Sebő tűzkeresztségére, ahogyan azt a címe is előrebocsátja. A szabadságharc első évének eseményeit részletesen mutatja be a főhős kalandjain keresztül. A történelmi személyek leegyszerűsített, fekete-fehér jellegű ábrázolása a marxista történelemszemléletre jellemző, Széchenyi Istvánt Vitányi csak „bolond hídépítőként” jeleníti meg, Görgey Artúrt árulónak látta, aki feladja egész nemzetét.¹⁷ „*Görgey [...] sima és okos, mint a kígyó. El kell taposni...*”¹⁸ A magyar honvédek segítőkjeként vesznek részt a harcokban a nép képviselői, a rossz hírű betyárok, mint például Patkó Peti és Rózsa Sándor, akik Robin Hoodhoz hasonlóan a szegények és az elnyomottak élén harcolnak a kizsákmányolók ellen. A regény harmadik fejezete, amely a *Tavasztól őszig* címet kapta, a tavaszi hadjáratot, illetve a szabadságharc leverését követi végig. Hiába az oroszok segítségével verték le a Habsburgok a szabadságharcot, ezt Vitányi óvatosan árnyalja, szinte az egész felelősséget az osztrákokra hárítja, az oroszokat inkább a következőképpen írja le: „*Damjanichnak tetszett az orosz tiszt fellépése, udvarias hangja... bizva a vitéz orosz hadsereg lovagiasságában...*”¹⁹ Ahogy Hermann Róbert írja, a kommunista történetírásban igyekeztek finomítani azon a tényen, hogy a forradalmat orosz segítséggel fojtották el, így a szabadságharc leverőire a cári orosz tisztekként, politikusokként hivatkoztak, az orosz népről azt terjesztették, hogy a felkelő magyar nép pártján állt.²⁰ A regény az aradi kivégzések

¹⁶ VITÁNYI János, *Híven a halálig*, Budapest, Móra Kiadó, 1960, 19.

¹⁷ HERMANN Róbert, *Az 1848-1849. évi forradalom...*

¹⁸ *Híven a halálig*, 383.

¹⁹ *Híven a halálig*, 388.

²⁰ HERMANN Róbert, *Az 1848-1849. évi forradalom ...* 73.

leírásával zárul, amelyet Tárkányi Sebő jegyez le, a kivégzések realizztikus leírása szerint a vértanúk – köztük Damjanich – szó szerint hívek voltak a halálig.

A *Híven a halálig* regény tehát ugyanúgy tartalmazza a „szocialista író” eszközeit, megvannak benne azok a kötelező elemek, amelyeket a kommunista irodalmpolitika megkövetel. A kérdés az, hogy érződik-e benne valami az 1956-ot követő reformokból. A válasz az, hogy részben igen, azonban nem olyan számottevően, hogy nagy különbségekről lehessen beszélni a két regény között. A *Híven a halálig* szövegében már mérsékeltebben van jelen az ideológia. A szabadságharcot és a történelmi személyeket Vitányi a kötelező marxista osztályharcos történetírásnak megfelelően ábrázolta, emellett megjelenik az elnyomó császári udvar képe is, illetve az áruló motívum, azonban ezek árnyaltabb módon vannak jelen, mint az 1954-es műben. A külföldi ellenség mellett már megjelenik – mint 1956 elemzésében – a belső ellenség (Görgey) is. A regény olvasása közben azonban kevésbé érződik rajta az erőltetett, közvetlen ideológia, mint a *Főhadnagy Fazekas*-ban. A karakterek ábrázolása kissé részletesebb, összetettebb, és erőteljesebben van jelen a főhős magánéletének, érzéseinek bemutatása.

A *Híven a halálig* azt mutatja meg, hogy az irodalmpolitikai reformok hatása sokkal inkább a minőségi kérdésekben mutatkozott meg, mint a narratív részletekben. Az MSZMP pártvezetése felismerte, hogy színvonalas irodalomra van szükség, a rendszer korábbi nézete, miszerint az irodalom csupán a politika egy eszköze, elbukni látszott. Ha pusztán csak a tanító céltatot nézzük a történelmi ifjúsági regényeknél, akkor is azok a regények tudtak szélesebb körben elterjedni, amelyek valami pluszt tudtak nyújtani az egyszerű tényeken és az ideológiai szólamon felül. Vitányi János regényei mára már elfelejtődtek, azonban saját korukban és műfajukban megállták a helyüket, és az ideológián túl minőségi szórakoztatást adtak az olvasóknak.

Bibliográfia

- GEDEON Sarolta, „Kádár János és az irodalom: Az MSZMP viszonya az irodalomhoz a dokumentumok tükrében 1957–1989”, *Magyar Művészet*, 4. évf. 4. szám (2016): 35–43.
- GODÓ Ferencné, „Híven a halálig – Új regény Egerről – *Népújóság*, 11. évf. 173. szám (1960)
- HERMANN Róbert, „Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc képe a középiskolai tankönyvekben a Kádár-korszaktól 2014-ig”, *Könyv és Nevelés*, 18. évf. 2. szám (2016): 71–90.
- JULOW Viktor, „Vitányi János: Főhadnagy Fazekas”, *Épitünk - Alföld*, A Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának folyóirata, 5. évf. 4. szám (1954): 97–99.

- KUSPER Judit, „Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban”, in *Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban* (Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei, Új sorozat 22. köt.), szerk. KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2019, 7–18.
- LEGÁT Tibor, „Jó könyvet az ifjúságnak!” *Magyar Narancs*, 2020. 05. 23. <https://magyarnarancs.hu/konyv/jo-konyvet-az-ifjusagnak-129075> (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)
- RÉVAI JÓZSEF, *Irodalmi tanulmányok*, Bp., Szikra, 1950.
- VITÁNYI János, *Főhadnagy Fazekas*, Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1954.
- VITÁNYI János, *Híven a halálig*, Budapest, Móra Kiadó, 1960.